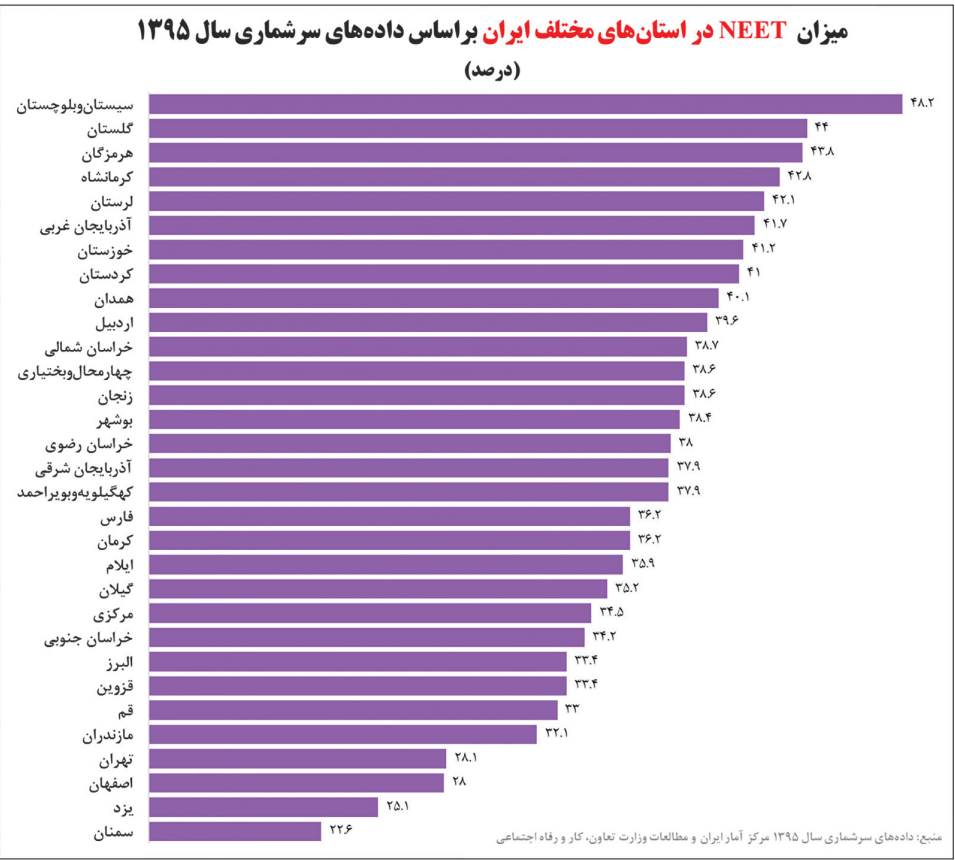

این بمب ساعتی را جدی بگیرید

از حدود ۱۰/۵ میلیون جوان ۱۵ تا ۲۴ ساله کشور، ۳۰ درصد آنان نه در حال تحصیلند (ترک تحصیل کرده‌اند) نه مشغول مهارت‌آموزی و نه در جایی مشغول به کار هستند

مهدی عبداللّهی

روزنامه نگار

امروزه هر کشوری برای رسیدن به رفاه و توسعه همه‌جانبه ناگزیر به پیش‌بینی نیازها و امکانات خود در بازه‌های زمانی کوتاه‌مدت، میان‌مدت و درازمدت و سپس طراحی و اجرای برنامه‌های اقتصادی و اجتماعی در جهت تأمین آن نیازهاست. در این راستا، جمعیت، و ساختار و پویایی آن محور و مرکز برنامه‌ریزی‌های اقتصادی و اجتماعی محسوب می‌شود. تحولات جمعیتی تقریباً همه‌جانبه زندگی و دنیای پیرامون ما را تحت‌تأثیر قرار داده و اثرات متعددی بر خرده‌نظام‌های اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و محیطی برجای می‌گذارد. با ورود ایران به دهه ۷۰ شمسی، برنامه‌ریزی جمعیتی کشور بدون توجه به ساختارهای سنی جمعیت، تغییرات و پیامدهای آن از طریق سیاست‌های کنترلی تا حدودی جلوی پویایی حجم جمعیت را گرفت. کاهش سریع باروری منجر به تغییرات بنیادی در ساختار سنی جمعیت شد. در بستر این تغییرات، فازی از تحولات جمعیتی در ایران آغاز شده که «پنجره جمعیتی» نامیده می‌شود. پنجره جمعیتی، وضعیتی موقت در ساختار جمعیتی ایران است که در سال ۱۳۸۵ باز شده و برای حدود چهار دهه طول می‌کشد. در این دوران نسبت جمعیت در سنین فعالیت (کار) به حد اکثر خود می‌رسد و نسبت‌های وابستگی سنی کاهش می‌یابد، در نتیجه فرصت طلایی و منحصر به فردی فرآوری توسعه اقتصادی فراهم می‌شود. البته این وضعیت به‌صورت اتوماتیک و خود به‌خود عمل نمی‌کند و بهره‌برداری از آن، نیازمند بستریهای اقتصادی، اجتماعی، سیاستی و نهادی مناسب است. یکی از شاخص‌های اصلی که عدم توانایی در بهره‌گیری موثر از پنجره جمعیتی را نشان می‌دهد، شاخصی به‌نام NEET است. واژهٔ NEET که اولین‌بار در سال ۱۹۹۹ به‌طور رسمی در سطح سیاسی انگلیس مطرح شد، در کمتر از ۱۰ سال در بیشتر کشورهای توسعه‌یافته و برخی کشورهای در حال توسعه مطرح و به کار گرفته شد.

این شاخص که مختصر واژگان «Not in Employment, Education or Training» بوده، رویانگر وضعیت جوانان در سن ۱۵ تا ۲۴ ساله‌ای است که نه در حال تحصیلند (ترک تحصیل کرده‌اند) نه مشغول مهارت‌آموزی و نه در جایی مشغول به کار هستند. براساس مطالعات مختلف در کشورهای جهان، این جوانان بیشتر در معرض بزهکاری، اعتیاد به مواد مخدر و ارتکاب اعمال مجرمانه بوده و بر همین اساس سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان در سطح دنیا بیشترین توجه را برای فراهم کردن امکان اشتغال و مهارت‌آموزی برای این‌دسته از جمعیت معطوف می‌دارند.

گزارش حاضر که وضعیت NEET در ایران را مورد بررسی و تحلیل می‌کند، نتایج قابل تاملی دارد. ازجمله اینکه نرخ NEET در حالی که در کشورهای توسعه‌یافته حدود ۲ تا ۱۰ درصد بوده که این میزان طی سال ۹۷ در ایران نزدیک به ۳۰ درصد (جمعیتی برابر ۳/۱ میلیون نفر جوان ۱۵ تا ۲۴ ساله) بوده است. اینکه ۳۰ درصد از جوانان ۱۵ تا ۲۴ ساله مشغول هیچ فعالیتی، هیچ مهارت‌آموزی و هیچ شغلی نیستند، خود علاوه بر اینکه از طریق نرخ سر باری و نرخ وابستگی می‌تواند فشار سنگینی را بر خانواده‌ها تحمیل کرده، زمینه بزهکاری و آسیب‌های اجتماعی را نیز فراهم سازد، به مرتبه بعدی در سطح ملی نیز می‌تواند به‌عنوان یک تهدید امنیتی محسوب شود. برای مثال اگر نگاهی به سن افراد شرکت‌کننده در تجمعات دی‌ماه ۹۶ و همچنین آبان ۹۸ داشته باشیم، ترکیب سنی به‌نفع جوانانی است که در سن NEET‌ها (سن ۱۵ تا ۲۴ سال) قرار دارند. از نتایج دیگر این گزارش، مطابقت نرخ بالای NEET‌ها با الگوی جغرافیایی پراکنش اعتراضات معیشتی در دو دوره دی‌ماه ۹۶ و آبان‌ماه ۹۸ است، به‌طوری که استان‌های گلستان،هرمزگان، کرمانشاه،لرستان،آذربایجان غربی،خوزستان، کردستان، همدان، بوشهر و خراسان رضوی در حالی ازجمله استان‌های دارای بالاترین نرخ NEET هستند که در دو مقطع تاریخی‌ی دی‌ماه۹۶ و آبان‌ماه سال جاری شاهداعتراضات وتجمعات

خیابانی بوده‌اند و مهم‌تر از آن، این اعتراضات با شیطنت عوامل خارجی با رفتارهای هیجانی معترضان تبدیل به یک تهدید امنیتی برای کشور شد. بر این اساس در کنار همه مولفه‌ها، ضروری است عوامل زمینه‌ساز اقتصادی -اجتماعی NEETشدگی در تحلیل‌های مربوط به اعتراضات معیشتی به عنوان مولفه محوری مورد توجه، برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری قرار بگیرد.

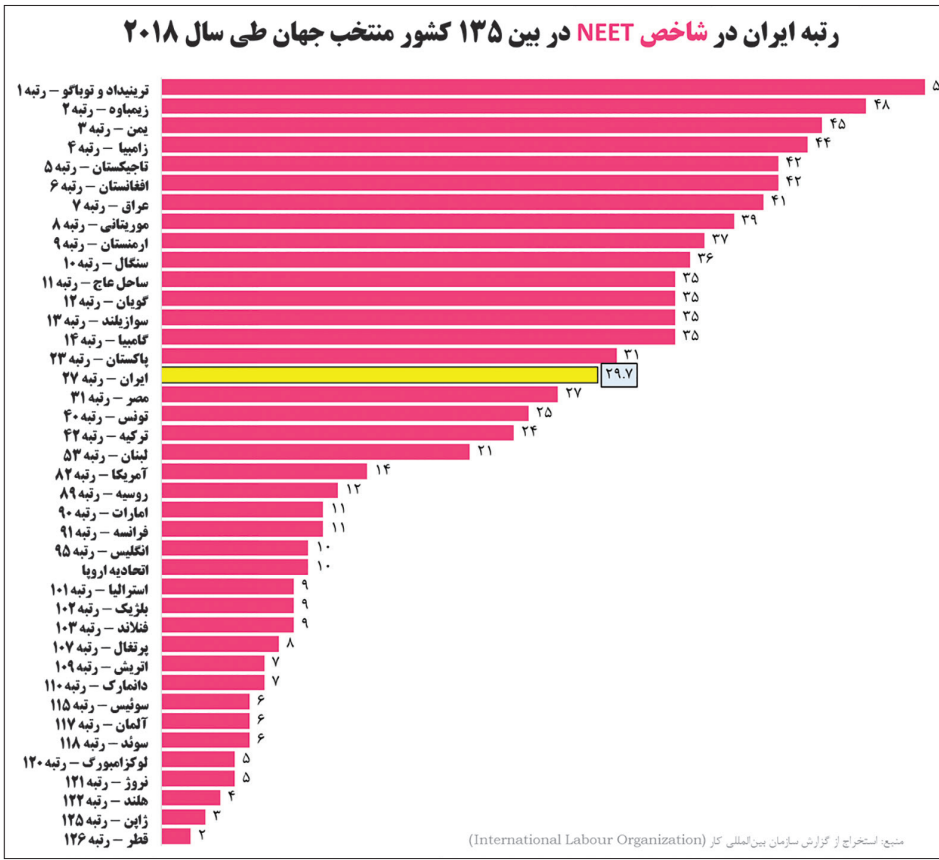
۹ ایران بعد از آفریقایی‌ها، بالاترین NEET را دارد
بررسی داده‌های آماری سازمان بین‌المللی کار (ILO) در این زمینه نشان می‌دهد بالاترین نرخ شاخص NEET جوانان در سطح جهان مربوط به کشور ترینیداد و توباگو در آمریکای جنوبی است، به‌طوری که نرخ NEET جوانان این کشور در سال ۲۰۱۸ حدود ۵۲ درصد بوده است. پس از این کشور، زیمبابوه با نرخ ۴۸ درصدی در رتبه دوم، یمن با نرخ ۴۵ درصدی رتبه سوم، زامبیا با نرخ ۴۴ درصدی در رتبه چهارم و تاجیکستان با نرخ ۴۲ درصدی در رتبه پنجم قرار دارند. رتبه ششم مربوط به کشور افغانستان، رتبه هفتم مربوط به عراقی‌ها، رتبه هشتم مربوط به کشور موریتانی، رتبه نهم مربوط به ارمنستان و رتبه دهم مربوط به کشور سنگال است. در رتبه دهم به بعد نیز برتری عددی عمدتاً با کشورهای آفریقایی است، اما در رتبه ۲۷ جهان، کشورمان ایران قرار دارد که طبق داده‌های آماری وزارت کار و همچنین داده‌های سازمان بین‌المللی کار (ILO)، ۲۹/۷ درصد از جوانان ۱۵ تا ۲۴ ساله ایران طی سال ۹۷ در ردیف NEET‌ها یا جوانانی که نه مشغول کار، نه مشغول مهارت‌آموزی و نه مشغول تحصیلمند، قرار دارند. به‌عبارت دیگر از جمعیت ۱۰ میلیون و ۴۶۷ هزار نفری جوانان در سن ۱۵ تا ۲۴ ساله ایران طی سال ۱۳۹۷، بیش از ۳/۱ میلیون نفر در ردیف NEET‌ها بوده‌اند.

نرخ نزدیک به ۳۰ درصدی (دقیقاً ۲۹/۷ درصد) NEET‌ها در ایران در حالی است که طی سال ۲۰۱۸ این میزان در کشور قطر حدود ۲ درصد، در ژاپن حدود ۳ درصد، در هلند حدود ۴ درصد، در کشورهای نروژ و لوکزامبورگ حدود ۵ درصد، در کشورهای سوئد، آلمان و سوئیس حدود ۶ درصد، در کشورهای دانمارک و اتریش حدود ۷ درصد، در کشورهای فنلاند، بلژیک و استرالیا حدود ۹ درصد و در اتحادیه اروپا حدود ۱۰ درصد است. در کنار ایران، کشورهایی چون پاکستان، مصر، تونس، ترکیه و لبنان هم ازجمله کشورهایی هستند که دارای نرخ بالای NEET‌ها هستند. اگرچه در این گزارش تحولات کشورهای مذکور مورد بحث و بررسی قرار نگرفته، اما تحولات کلی این کشورها نشان می‌دهد در کشورهایی که با نرخ بالای NEET‌ها مواجه هستند، این جمعیت ظرفیت بالایی در مخاطرات اجتماعی به‌ویژه برای اعمال تحریکات عوامل خارجی دارند. نمونه اخیر این موضوع، تحولات خیابانی فعلی کشور عراق (با نرخ ۴۱ درصدی NEET‌ها) است که جوانان به‌صورت هیجانی در تخریب زیرساخت‌ها از هیچ اقدامی فروگذار نیستند.

۹ در ۹ استان نرخ NEET بالای ۴۰ درصد است

در کنار رتبه بالای شاخص NEET ایران در سطح جهان، در داخل کشور نیز بین استان‌های کشور، برخی استان‌ها در وضعیت بسیار نامطلوبی قرار دارند، به‌طوری که طبق داده‌های آماری سرشماری سال ۱۳۹۵ (آخرین آمار استان‌ها)، استان سیستان و بلوچستان با نرخ NEET حدود ۴۸/۲ درصدی در رتبه اول کشور، گلستان با نرخ ۴۴ درصدی در رتبه دوم، هرمزگان با نرخ ۴۳/۸ درصدی در رتبه سوم، کرمانشاه با نرخ ۴۲/۸ درصدی در رتبه چهارم، لرستان با نرخ ۴۲/۱ درصدی در رتبه پنجم، آذربایجان غربی با نرخ ۴۱/۷ درصدی در رتبه ششم، خوزستان با نرخ ۴۱/۲ درصدی در رتبه هفتم، کردستان با نرخ ۴۱ درصدی در رتبه هشتم، همدان با نرخ ۴۰/۱ درصدی در رتبه نهم و اردبیل با نرخ ۳۹/۶ درصدی در رتبه دهم قرار دارند. خراسان شمالی، چهارمحال و بختیاری، زنجان، بوشهر و خراسان رضوی دیگر استان‌هایی هستند که دارای نرخ بالای NEET هستند. همچنین در کنار استان‌های مذکور که

اقتصاد

بود. به‌عبارت دیگر، بسیاری از افرادی که امروز در لیست جمعیت NEET‌ها قرار دارند، قبل از آنکه به‌دلیل ویژگی‌های فردی و خانوادگی وارد لیست NEET‌ها شوند، در نتیجه سیاست‌گذاری‌های غلطی چون کمبود فرصت‌های شغلی، عدم تطابق آموزش‌ها با بازار کار، ساختار ضدتولیدی مجموعه اقتصاد ایران، آموزش و پرورش ناکارآمد... و در این لیست قرار گرفته‌اند.

۹ عامل افزایش جمعیت NEET‌ها

درمورد اینکه ساختار جامعه یا وضعیت شخصی نوجوان یا جوان بیکار دلیل اصلی NEETشدن فرد است، بحث‌های گسترده‌ای در ادبیات مطالعات مربوط به اشتغال و کار جوانان در جهان انجام شده است. ازجمله راسل و همکاران (Russell et al) در پژوهش خود نتیجه گرفتند چالش‌ها و فرصت‌های پیش‌روی NEETشدگی» غالباً به‌صورت فردی و شخصی دیده می‌شوند، در حالی که انتخاب‌های در دسترس هر فرد یا گروهی (ازجمله انتخاب شغل) تا حدی زیادی با عوامل اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی ساخت‌یافته مرتبط است؛ عواملی که اثرات توانمندکننده یا محدودکننده‌ای روی فرد داشته و ماحصل اقتصاد سیاسی هستند. بر این اساس پذیرش نقش و اهمیت ساختار سیاسی و اقتصادی در بیکار ماندن یک جوان به‌معنای اهمیت داشتن جایگاه و مسئولیت نهاد‌های رسمی ازجمله دولت است، امری که موجب بسیج نیروهای اقتصادی و سیاسی جهت حل مشکل خواهد شد. در سطح جهان سه مولفه ۱- نحوه گذار از تحصیل به کار، ۲- طرد اجتماعی و ۳- اقتصاد سیاسی به‌عنوان اصلی‌ترین عوامل فرآیند NEETشدگی محسوب می‌شود:

۱- نحوه گذار از تحصیل به کار: این مفهوم به فرآیندی اشاره می‌کند که در آن جوانان با توجه به اتمام دوران تحصیلی خود، به‌مشاغل مستقر و رضایت‌بخشی که با آموزش‌های دریافتی آنها سازگار است... و در این لیست قرار گرفته‌اند.

رتبه	شهرستان	نرخ بیکاری (درصد)	رتبه	شهرستان	نرخ بیکاری (درصد)
۱	اسلام‌آباد غرب (کرمانشاه)	۳۸٫۶	۲۶	مشگین‌شهر (اردبیل)	۲۰٫۲
۲	ثلاث باباجانی (کرمانشاه)	۳۶٫۲	۲۷	شوشتر (خوزستان)	۱۹٫۹
۳	جوانرود (کرمانشاه)	۳۲٫۶	۲۸	قصر شیرین (کرمانشاه)	۱۹٫۶
۴	روانسر (کرمانشاه)	۳۱٫۵	۲۹	کنگاور (کرمانشاه)	۱۹٫۱
۵	فارسان (چهارمحال و بختیاری)	۲۹٫۷	۳۰	سرخس (کرمانشاه)	۱۹٫۱
۶	هر سین (کرمانشاه)	۲۹٫۷	۳۱	شفت (گیلان)	۱۸٫۹
۷	مرویوان (کردستان)	۲۸٫۶	۳۲	کیار (چهارمحال و بختیاری)	۱۸٫۸
۸	پاوه (کرمانشاه)	۲۸٫۲	۳۳	میرجاوه (سیستان و بلوچستان)	۱۸٫۵
۹	کوهرنگ (چهارمحال و بختیاری)	۲۷٫۲	۳۴	ممسنی (فارس)	۱۸٫۴
۱۰	گیلانغرب (کرمانشاه)	۲۵٫۸	۳۵	ایذه (خوزستان)	۱۸٫۳
۱۱	بن (چهارمحال و بختیاری)	۲۴٫۷	۳۶	شهرکرد (چهارمحال و بختیاری)	۱۸٫۲
۱۲	هشتروند (آذربایجان شرقی)	۲۴٫۳	۳۷	اندیشمک (خوزستان)	۱۸٫۲
۱۳	لردگان (چهارمحال و بختیاری)	۲۴٫۳	۳۸	لنجان (اصفهان)	۱۸٫۱
۱۴	کرمانشاه	۲۴٫۱	۳۹	مراتیه (گلستان)	۱۸
۱۵	سردشت (آذربایجان غربی)	۲۳٫۰	۴۰	مراغه (آذربایجان شرقی)	۱۸
۱۶	مسجدسلیمان (خوزستان)	۲۲٫۷	۴۱	تنگستان (بوشهر)	۱۷٫۷
۱۷	خلخال (اردبیل)	۲۲٫۴	۴۲	بهمئی (چهارمحال و بختیاری)	۱۷٫۷
۱۸	سامان (چهارمحال و بختیاری)	۲۲٫۰	۴۳	بندر انزلی (گیلان)	۱۷٫۶
۱۹	هفتکل (خوزستان)	۲۱٫۵	۴۴	سنندج (کردستان)	۱۷٫۶
۲۰	لالی (خوزستان)	۲۱٫۴	۴۵	شاهین‌شهر (اصفهان)	۱۷٫۴
۲۱	گمیشان (گلستان)	۲۱٫۴	۴۶	قوچان (خراسان رضوی)	۱۷٫۲
۲۲	سرپل‌دهاش (کرمانشاه)	۲۱٫۳	۴۷	اشنویه (آذربایجان غربی)	۱۷٫۱
۲۳	ملکان (آذربایجان شرقی)	۲۱٫۲	۴۸	بهاپاد (یزد)	۱۷٫۱
۲۴	میانه (آذربایجان شرقی)	۲۱٫۱	۴۹	گتوند (خوزستان)	۱۷
۲۵	دلم (بوشهر)	۲۰٫۴	۵۰	جرام (چهارمحال و بختیاری)	۱۷

سرشماری رسمی سال ۱۳۹۵ مرکز آمار ایران

هماهنگی دارد، منتقل نمی‌شوند در نتیجه، دوره‌های وابستگی خانوادگی بلندمدت‌تر شده و میانگین سن ازدواج و بچه‌دار شدن بالایی‌م‌رود. ضعف ساختاری نظام اقتصادی، کیفیت پایین آموزش در مدارس و حوزه آموزشی عالی، ضعف مهارت‌پذیری و کارآفرینی در دانش‌آموزان یا دانش‌آموختگان دانشگاهی، عدم تطبیق عرضه و تقاضای سرمایه انسانی و سیاست‌های نامناسب اقتصادی و آموزش عالی ازجمله مواردی هستند که گذار از تحصیل به کار را برای جوانان ایرانی بسیار دشوار کرده‌اند.

۲- طرد اجتماعی: پیامدهای منفی NEET فقط به هزینه‌های اقتصادی (که رقم قابل توجهی نیز هست) محدود نمی‌شود؛ بلکه، پیامدهای اجتماعی و سیاسی آن نیز دامن گیر جوامع خواهد شد. کنارگذاری یا طرد اجتماعی و سیاسی و کاهش مشارکت این‌دسته از جوانان در جامعه به‌همراه افزایش بیگانگی آنان با هنجارها و ارزش‌های اجتماعی، زمینه را برای انحراف و ارتکاب جرائم مختلف فراهم می‌کند. رویکرد طرد اجتماعی، محرومیت را پدیده‌ای چندوجهی می‌داند که فراتر از کمبودهای مادی بر دامنه متنوعی از محرومیت‌های اجتماعی، فرهنگی و سیاسی دلالت دارد. طبق این رویکرد، فراتر از فقر و نابرابری، وضع نامساعد اجتماعی می‌تواند از طریق فرآیندها و سازکارهای طرد نیز تدویم یابد. از این‌رو، این رویکرد به کنش‌ها و وقایعی می‌پردازد که خارج از کنترل افراد در جامعه رخ می‌دهد و آنها را به حاشیه می‌راند.

۳- اقتصاد سیاسی: اگرچه عوامل سطح‌خرد و ترجیحات شخصی در شکل‌دهی به زندگی جوانان بی‌اهمیت نیستند و کنش‌ها و باورهای جوانان می‌توانند فرصت‌های زندگی آنها را تحت‌تأثیر قرار دهند، اما تصمیمات سیاسی اتخاذ شده در سطح ملی و بین‌المللی، علاوه بر اینکه قابلیت دسترسی به شغل، تحصیل و کارآموزی را شکل داده و تعیین می‌کنند، تخصیص منابع به شکل بهینه یا دس‌مژمن مناسب، مزایای رفاهی و تسهیلات آموزشی و دسترسی به خدمات عمومی و تأمین بودجه و زیرساخت‌های محلی را نیز تحت‌تأثیر قرار می‌دهند. برای مثال در حالی که دولت‌ها در ایران هنگام انتخابات وعده ایجاد سالانه چند میلیون شغل را می‌دهند، اما بررسی‌های آماری نشان می‌دهد طی دوره ۱۳ ساله ۱۳۸۶ تا ۱۳۹۷ تعداد شاغلان کشور فقط ۲/۸ میلیون نفر افزایش یافته که حاکی از اشتغال‌زایی خالص سالانه ۲۱۵ هزار نفری است، امری که نشان می‌دهد برنامه اشتغال‌زایی دولت‌ها، قبل از آنکه رویکرد ساختاری داشته باشد، عمده اثری خود را صرف پول‌پاشی بی‌نتیجه کرده است. لذا شکست سیاست‌های اشتغال‌زایی دولت‌ها ملی این‌مدت، در NEETشدن و NEET باقی‌ماندن جوانان به‌عنوان بخش بزرگ نیروی کار ایران بسیار مؤثر بوده است.

۹ جای خالی NEET‌ها در ادبیات اقتصادی ایران

از حدود دو دهه پیش در بسیاری از کشورهای توسعه‌یافته سیاست‌های رفاهی خاصی را برای NEET‌ها تدوین کرده‌اند؛ مفهومی که در سیاست‌گذاری‌های اجتماعی و اقتصادی کشور ما به‌طور خاص توجه‌چندانی به آن نشده‌است. برای نمونه در ادبیات پژوهشی ایران تنها دو مقاله تحقیقی به‌طور مستقیم به موضوع NEET‌ها پرداخته‌اند که یکی از این مقالات به‌جای واژه بین‌المللی NEET /واژه نامناسب و نامأنوس «جوانان عارف» استفاده کرده است. همچنین وزارت کار نیز چند سالی است آمار کلی و خام این حوزه را منتشر می‌کند، اما این موضوع چندان در سیاست‌گذاری کشور مورد بحث و بررسی قرار نگرفته است. بررسی‌ها نشان می‌دهد در سطح جهان علاوه بر تلاش‌های سازمان بین‌المللی کار (ILO) برای گردآوری و تبیین آمارهای مربوط به جمعیت NEET‌ها، محققان زیادی هم در کشورهای مختلف تحقیقات ارزشمندی در این حوزه انجام داده‌اند. ازجمله کیلیچ (Kiliç) پس از تحقیق درمورد NEET جوانان کشور ترکیه پیشنهادهایی دارد که می‌تواند برای سیاست‌گذاری در ایران نیز مناسب باشد. به اعتقاد وی، ۱- ارائه آموزش‌های نظری و مهارتی جایگزین برای جوانانی که سیستم رسمی مدرسه را ترک می‌کنند، ۲- نظارت بیشتر بر فرایند گذار از مدرسه به بازار کار و ۳- ارائه آموزش‌های مهارتی و فنی مطابق با نیازهای بازار کار در مدرسه پیشنهادهایی است که دولت می‌تواند برای تدوین راهبردها و سیاست‌های اشتغال‌زایی جوانان از آنها بهره‌گیرد.

فولرلانگ (Furlong) دیگر محققی است که در این حوزه تحقیقات جامعی داشته‌است. وی یکی از دلایل اصلی توجه به مفهوم NEET در کشورهای مختلف را افزایش پیچیدگی فرایند گذار جوانان از تحصیل به کار، تضعیف مسیر تمام‌وقت تحصیل و مهارت‌آموزی و افزایش الگوهای پاره‌وقت و ترکیبی مشارکت می‌داند. به اعتقاد فولرلانگ، برای کاهش میزان بیکاری جوانان، قبل از هر چیز باید عواملی که سبب بروز مشکلات برای ورود جوانان به بازار کار و یافتن کار مناسب است، شناسایی شوند. با شناسایی این عوامل، سیاست‌گذاران کشور میبایں در زمینه چگونگی مداخله در بازار کار به‌منظور متعادل کردن عرضه و تقاضا در اختیار خواهند داشت. به هر حال همان‌طور که گفته شد، ادبیات NEET‌ها در ایران و به‌ویژه در بخش تحقیقات اقتصادی، چندان مورد بحث و بررسی قرار نگرفته و عمده تحقیقات این حوزه مربوط به حوزه جامعه‌شناسی است. از این منظر بخش سیاست‌گذاری دولت در حوزه اشتغال و کار و تأثیر آن روی افزایش جمعیت NEET‌ها یا NEETشدگی کمتر مورد کنکاش قرار گرفته‌است.

منابع:

جعفر هزارجریبی و بهمن سبحانی- بررسی NEET و مولفه‌های زمینه‌ساز آن در ایران، فصلنامه برنامه‌ریزی رفاه و توسعه اجتماعی، سال نهم، شماره ۲۵، تابستان ۱۳۹۷
رسول صادقی- تغییرات ساختار سنی و ظهور پنجره جمعیتی در ایران: پیامدهای اقتصادی و الزامات سیاستی، فصلنامه مطالعات راهبردی زنان، سال پانزدهم، بهار ۱۳۹۱، شماره ۵۵
فاطمه هرندی، زهرا فیروزی حاجی و مریم جوادی- نگاهی به جوانان علاف در ایران، فصلنامه نامه علوم اجتماعی، زمستان ۱۳۸۷، دوره ۱۶، شماره پیاپی ۳۵
علیرضا صادقی و سیداحمد فیروزآبادی- طرد اجتماعی: رویکردی جامعه‌شناختی به محرومیت (بررسی مفهومی، دیدگاه‌های نظری و مطالعات موردی در ایران)، انتشارات جامعه‌شناسان، چاپ ۱۳۹۲